

ЮРІЙ РАДЧЕНКО

Інструменталізація історії
Голокосту в сучасній Україні.
Case Study одного
навчального посібника

Козицький А. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки): Навчальний посібник. – Львів: Літопис, 2012. – 608 с.

У 2009 році було опубліковано аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження «Ставлення населення України до проблем, пов'язаних із II світовою війною». Цей документ став результатом опитування Всеукраїнської соціологічної служби. На запитання «Що найбільше вплинуло і впливає на Ваше уявлення про II світову війну» велика кількість респондентів (приблизно від 40 до 55%) відповіла: «Програми навчально-освітніх закладів (школа та вуз)»¹. Таким чином, це дослідження показало, що шкільний та вузівський підручник в Україні є дієвим інструментом формування у суспільстві уяви про певні історичні події.

У ХХ столітті українські землі стали ареною, де відбулося декілька спалахів масового насильства, під час яких велику кількість людей було

¹ Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження «Ставлення населення України до проблем, пов'язаних із II світовою війною». – К., 2009. – С. 7.

вбито за різними ознаками: етнічними, релігійними, соціальними чи класовими. Виконавці цих злочинів були різними: нацисти, комуністи, українські інтегральні націоналісти, представники інших груп. Кожна група вбивць знищувала своїх реальних та уявних супротивників заради втілення в життя утопічної мети.

Поява підручника або посібника з історії масових убивств для вузів України залишалася омріяною необхідністю. У 2011 році вийшов посібник викладача Рівненського університету М. Гона про чотири випадки масових убивств у XX столітті: Голодомор, Голокост, різанину вірмен в Османській імперії під час Першої світової війни та знищення ромів нацистами². Попри певні недоліки цього видання, на які, зокрема, вказав у своїй рецензії А. Портнов³, це була перша спроба в Україні видати посібник з історії масових убивств цивільного населення, які М. Гон усі називає геноцидами. У своїй книзі автор навіть увів в українську мову новий термін «геноцидознавство». За всіх позитивних сторін цієї книжки, видання нового, ґрунтовнішого вітчизняного посібника з історії масових убивств залишалося дуже актуальним.

Наприкінці вересня 2012 року на сайті Центру дослідження визвольного руху (ЦДВР) з'явилося оголошення під заголовком: «В Києві 1 жовтня представлять перший в Україні підручник історії геноцидів». Повідомлялося, що «відтепер студенти зможуть вивчати резонансні випадки геноцидної політики та урядового насилля завдяки спеціальному підручнику», автором якого є викладач Львівського національного університету імені Івана Франка Андрій Козицький⁴. Автор у 1996 році захистив кандидатську дисертацію на тему «Український краєзнавчий рух в Галичині міжвоєнного періоду (1918–1939)». Сферою його наукових інтересів є головним чином

² Гон М. Геноциди першої половини XX століття: порівняльний аналіз: навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. – Рівне: Лілея-НВ, 2009. – 179 с.

³ Портнов А. Перший український посібник з історії геноцидів. Рецензія на кн.: Гон М. Геноциди першої половини XX ст.: порівняльний аналіз. Навч. посібник. Івано-Франківськ, 2009. 180 с. // *Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі*. – 2009. – № 2. – С. 218–221.

⁴ В Києві представлять перший в Україні підручник історії геноцидів // <http://cdvr.org.ua/content/v-kyievi-predstavlyat-pershiy-v-ukraini-pidruchnik-istorii-genocidiv-0>.

галицьке краєзнавство та історія міста Львова⁵. На презентації книги, яка відбулася у київській книгарні «Є», модератором виступив голова вченої ради ІДВР Володимир В'ятрович. На жаль, мені не пощастило взяти участь у роботі цього заходу, але під час перегляду відеозапису презентації у вухо врізалися слова А. Козицького: «Звинувачення українських націоналістів у винищенні євреїв в роки Другої світової війни є аргументом, який має загальмувати дискусію про значення національно-визвольного руху»⁶. Що цим хотів сказати автор? Хіба нема академічних досліджень, в яких показано, що члени ОУН були причетні до переслідувань та убивств євреїв?⁷ І навіть якщо активісти ОУН та УПА були залучені до вбивств євреїв, поля-

⁵ Козицький Андрій Михайлович // http://www.lnu.edu.ua/faculty/webhistory/Sajt_istfak/Pracivniki_kafedri_novoi_ta_novitnoi_istorii_zarubiznih_krain/Zapisi/2012/3/28_KOZICKIJ_ANDRIJ_MIHAJLOVIC.html.

⁶ Автор підручника: «Мовчати про геноцид означає бути співучасником злочину» // <http://cdvr.org.ua/content/автор-підручника-мовчати-про-геноцид-означає-бути-співучасником-злочину>.

⁷ *Himka J.-P. The Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Police, and the Holocaust presented at the Seventh Annual Danyliw Research Seminar in Contemporary Ukrainian Studies Chair of Ukrainian Studies University of Ottawa (Canada) 20–22 October 2011* // <http://ualberta.academia.edu/JohnPaulHimka/Papers/1123467>; *Himka J.-P. The Ukrainian Insurgent Army and the Holocaust* // Paper prepared for the forty-first national convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boston, 12–15 November 2009 // http://ualberta.academia.edu/JohnPaulHimka/Papers/1123498/The_Ukrainian_Insurgent_Army_UPA_and_the_Holocaust; *Himka J.-P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd* // *Canadian Slavonic Papers/Revue canadienne des slavistes*. – 2011. – Vol. LIII, Nos. 2–3–4. – P. 209–243; *Прусин А. Украинская полиция и Холокост в генеральной округе Киев, 1941–1943: действия и мотивации* // *Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі*. – 2009. – № 1. – С. 31–59; *Finder G. N. and Prusin A.V. Collaboration in Eastern Galicia: The Ukrainian Police and the Holocaust* // *East European Jewish Affairs*. – 2004. – 34, no. 2 (Winter). – P. 95–118; *Lower W. Pogroms, mob violence and genocide in western Ukraine, summer 1941: varied histories, explanations and comparisons* // *Journal of Genocide Research*. – 2011. – 13 (3), September. – P. 217–246; *Melamed V. Organized and Unsolicited Collaboration in the Holocaust. The Multifaceted Ukrainian Context* // *East European Jewish Affairs*. – 2007. – Vol. 37, No. 2, August. – P. 217–247; *Bartow O. Wartime Lies and Other Testimonies. Jewish-Christian Relations in Buczacz, 1939–1944* // *East European Politics and Societies*. – 2011. – 25: 486. – P. 486–511.

ків та українців, чому історики не можуть дискутувати про їхнє значення в історії України? Якесь дивна логіка.

Коли я розгорнув видання, в мене виникло запитання: «А чи є це власне підручник, як було задекларовано у рекламі презентації книжки?». Особливо гостро воно постало, коли я побачив, що у резюме книгу названо посібником, а в одному з відгуків на останній сторінці обкладинки – «дослідженням»⁸. Наскільки мені відомо, серед предметів, які Міністерство освіти та науки, молоді та спорту України визначило обов'язковими для вивчення у вузах України, дослідження геноцидів та масових убивств, на жаль, немає. Тому називати працю А. Козицького підручником некоректно.

Якщо аналізувати зміст книги – підручника або дослідження – можна сказати, що робота проведена велика. Загалом у посібнику 10 розділів, перший присвячений вступу до курсу, інші 9 – різним трагедіям ХХ століття: геноциду вірмен в Османській імперії, Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, Голокосту європейських євреїв, гітлерівському геноциду циган, примусовому переселенню народів СРСР під час Другої світової війни, військовим злочинам під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки, соціальним експериментам «червоних кхмерів» та геноциду в Камбоджі у 1975–1978 рр., «етнічним чисткам» на Балканах у 1992–1999 рр., геноциду в Руанді. Автор вивчив велику кількість літератури українською та російською мовами, а також залучив праці англійською, німецькою, французькою, польською, що є рідкістю для українських гуманітаріїв. До кожної з тем книги підібрано список літератури та джерел. У додатках розміщено певну кількість корисних (раніше опублікованих) документів, географічний, іменний та покажчик авторів наукових праць. Автор книги перелічує різні концепції й теорії, іноді висловлює свою згоду (чи незгоду) з тією чи тією точкою зору. Але найголовніше, що автор не дає власної оригінальної оцінки подій. Наприклад, коли на с. 261–263 Козицький пише про дебати функціоналістів та інтенціоналістів, то лише констатує факт наявності подібної дискусії.

Апарат посібника обмежується десятком запитань (здебільшого фактологічного змісту) після кожного з розділів. Натомість підручник М. Гона пропонує студентам запитання й тести різного рівня складності

⁸ Див. зворот посібника.

після пройденого матеріалу, роботу з документами, фільмами, художньою літературою.

Сама дефініція «геноцид» дуже політизована. Як відомо, визначення «геноцид» увів юрист Рафаел Лемкін. Він уперше використав цей термін у книжці «Нацистський режим в окупованій Європі» (1944). Під геноцидом Лемкін розумів «знищення нації або етнічної групи як цілості», причому йшлося не лише про фізичне знищення, а й про різні заходи, скеровані на руйнацію «підставових підвалин життя національної групи». Запропонований Лемкіним термін було вжито в постановах Нюрнберзького процесу, який визнав підсудних винними у «...проведенні спланованого і систематичного геноциду, тобто екстермінації расових і національних груп, проти цивільного населення певних окупованих територій з метою руйнації окремих рас і класів людей та національних, расових і релігійних груп, особливо євреїв, поляків і циганів». При цьому треба зазначити, що в цих постановах наголос зроблено на *фізичному знищенні*, а не на ширшому і принципово важливому для Лемкіна *знищенні соціальному*⁹.

Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, ухвалена 9 грудня 1948 року, визначає геноцид як дії «з наміром знищити, повністю чи частково, якусь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку», до яких належать: убивство членів цієї групи, заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи, зумисне створення для групи таких умов існування, що розраховані на її повне або часткове фізичне винищення, заходи, скеровані на запобігання дітонародження серед цієї групи, насильницька передача дітей з однієї групи до іншої. Таким чином, під означення геноциду не підпадали подібні дії, вчинені щодо «політичної групи»¹⁰.

У післявоєнний період різні гуманітарії (історики, політологи, філософи) висували своє означення дефініції «геноцид». При цьому тлумачення цього терміна часто виходило поза межі тих ознак, які були окреслені Конвенцією ООН. Наприклад,

⁹ *Портнов А.* Концепції геноциду та етнічних чисток: західні наукові дискусії і місце в них українських сюжетів // Україна Модерна. – 2008. – №13. – С. 84.

¹⁰ *Наймарк Н.М.* Геноциди Сталіна. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – С. 28.

1990 року канадські соціологи Франк Чалк і Курт Йонассон, автори одного з перших університетських курсів та підручника зі студій геноциду, запропонували таку дефініцію: «Геноцид – це форма одностороннього масового вбивства, за допомогою якого держава або інша владна інституція прагне знищити групу, і при цьому визначає її та коло її членів». У цьому визначенні є надзвичайно важливий наголос на тому, що межі групи і належність до неї можуть визначати виконавці геноциду, тобто вони не мусять бути самоідентифікацією людей (наприклад, ліквідація радянською владою «куркулів»). Таке тлумачення групи є принциповим: це дає змогу назвати геноцидом масові вбивства у Камбоджі в 1975–1979 рр. і в Ефіопії в 1974–1991 рр., що були скеровані проти груп, виокремлення яких революційною владою часто виходило за межі етнічної, класової та гендерної належності. 1994 року Стівен Кац визначив геноцид, під яким він розумів винятково Голокост, як «...актуалізацію наміру, зрештою успішно втіленого, повністю фізично знищити усіма можливими засобами певну національну, етнічну, расову, релігійну, політичну, соціальну, гендерну чи економічну групу, наскільки ці групи визначені виконавцем»¹¹. І таких визначень досить багато.

Коли читаєш текст посібника А. Козицького, не зрозуміло, власне яким визначенням поняття «геноцид» користується автор, наприклад, при характеристиці Голодомору в Україні у 1932–1933 рр. Чи це він робив відповідно до критеріїв Конвенції ООН, чи використовував термінологію якогось з дослідників? На жаль, А. Козицький не дає чіткого визначення, що означає подане в його книзі поняття «масове винищення». Як на мене, правильним шляхом ідуть ті дослідники, які взагалі відмовляються від використання терміна «геноцид». Наприклад, Тімоті Снайдер у своїй книзі «Криваві землі» охочіше вживає термін «масове вбивство» (mass killing). Характеризуючи події 1930–1940-х рр. у Центральній та Східній Європі, Снайдер пише: «У кожному випадку, обговореному в книзі, можна відповісти ствердно на запитання: чи це був геноцид? Але це мало нам каже». Це пов'язано, насамперед, із тим, що цей термін класифікує явище, а не пояснює його. Крім того, слово «геноцид» стало об'єктом примітивної політичної спекуляції. Врешті,

¹¹ Цит. за: *Портнов А.* Концепції геноциду та етнічних чисток. – С. 85–86.

не можна забувати, що власне співавторами цього статуту про вбивство були деякі із самих убивць, тобто представники СРСР¹².

Як було вже сказано, тематика, розглянута у книзі, дуже різноманітна. Я не є спеціалістом з історії Голодомору або, наприклад, геноциду циган. Тому вирішив цілеспрямовано прорецензувати розділ, присвячений Голокосту, який займає значну частину книги (с. 215–323). Гадаю, що інші не менш цікаві розділи посібника стануть полем для аналізу та рецензування інших дослідників.

Аналізуючи тематику Голокосту, якій присвячено великий розділ (с. 215–323), можна побачити багато суперечностей. На с. 248 автор пише про події літа 1941 року, коли німецька армія вступила на терени Радянського Союзу та почалося тотальне знищення єврейського населення на підконтрольних Вермахту територіях. А. Козицький повідомляє про наказ від 2 липня 1941 року голови РСХА Гайдріха своїм підлеглим заохочувати українців, прибалтів, поляків та білорусів до антиєврейських акцій. Ці акції один із лідерів нацистської Німеччини визначав як «самоочищення». Відомо, що при відступі більшовики залишили велику кількість жорстоко помордованих політичних в'язнів різних національностей у тюрмах Західної України та Прибалтики – українців, білорусів, поляків, євреїв, литовців, латишів тощо. Після вступу Вермахту на ці території у вбивствах нацисти звинуватили місцевих євреїв, які у своїй масі не мали жодного стосунку до каральних радянських структур. Автор справедливо зазначає, що частина «місцевого населення» піддалася на цю пропаганду і взяла участь у хвилі єврейських погромів улітку 1941 року. Характерно, що А. Козицький не вважає «місцевими» євреїв, які мешкали поряд із поляками та українцями упродовж багатьох століть на землях Західної України. Автор жодним словом не згадує про участь обох фракцій ОУН у вбивствах євреїв у перші тижні радянсько-німецької війни. Починаючи з літа 1941 року активісти уряду Я. Стецька, а також члени похідних груп ОУН (обох фракцій) створювали місцеву міліцію, яка брала участь у побитті, пограбуванні та вбивствах євреїв. Пізніше, восени та взимку 1941–1942 рр. українські інтегральні націоналісти на території окупованої радянської України активно інкор-

¹² *Снайдер Т.* Криваві землі. Європа поміж Гітлером та Сталінінм: Монографія. – К., 2011. – С. 427–428; *Химка І.* Історія Кривавщини та ліки від «пам'яті» // *Критика*. – 2012. – Число 5–6. — С. 24.

порували своїх агентів до місцевої допоміжної поліції, яка була (різною мірою) залучена до антиєврейських акцій. Звісно, вбивства євреїв не були першочерговим завданням членів ОУН, які служили у допоміжній поліції. Однак акції зі знищення євреїв сприяли втіленню в життя ідей оунівців про етнічно однорідний український геополітичний простір. Аналізуючи участь українських націоналістів у знищенні євреїв, А. Козицький зовсім не згадує про участь УПА в Голокості. Як свідчать сучасні дослідження, більшість командирів та солдатів «першого призову» УПА (весна 1943 року) мали досвід служби у різних структурах окупаційного режиму (здебільшого у допоміжній поліції), які були, напевно, задіяні у знищенні євреїв¹³. Пізніше, попри демократичні декларації, УПА ініціювала вбивства польського населення Волині. Паралельно з поляками українські повстанці вбивали євреїв, які втекли до лісів від нацистів або переховувалися у польських селян¹⁴.

Далі на с. 249 А. Козицький цитує звіт айнзацгрупи С від 13 жовтня 1941 року про те, що серед українського населення «антисемітизму расового та ідеологічного характеру... немає, а для репресій проти євреїв українському населенню бракує як верховодів, так і духовного запалу». Однак існує достатньо документів¹⁵, які не так однозначно зображують образ бандерівців.

¹³ *Katchanovski I.* Terrorists or National Heroes? Politics of the OUN and the UPA in Ukraine // Paper prepared for presentation at the Annual Conference of the Canadian Political Science Association, Montreal, June 1–3, 2010.

¹⁴ *Himka J.-P.* The Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Police, and the Holocaust presented at the Seventh Annual Danyliw Research Seminar in Contemporary Ukrainian Studies Chair of Ukrainian Studies University of Ottawa (Canada) 20–22 October 2011 // <http://ualberta.academia.edu/JohnPaulHimka/Papers/1123467>; *Himka J.-P.* The Ukrainian Insurgent Army and the Holocaust // Paper prepared for the forty-first national convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boston, 12–15 November 2009 // http://ualberta.academia.edu/JohnPaulHimka/Papers/1123498/The_Ukrainian_Insurgent_Army_UPA_and_the_Holocaust; *Himka J.-P.* The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd // *Canadian Slavonic Papers/Revue canadienne des slavistes*. – 2011. – Vol. LIII, Nos. 2–3–4. – P. 209–243.

¹⁵ Див., напр., збірник документів: Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: В 2 т. / Под ред. А.Н. Артизова. – М.: РОССПЭН, 2012. – Т. 1: 1939–1943. – 878 с.; Т. 2: 1944–1945. – 1167 с.

На с. 284 автор згадує про лікарів-євреїв в УПА. Питання, як на мене, дуже цікаве, повне суперечностей і потребує повноцінного дослідження. На жаль, А. Козицький у своїй книжці йде вже про-топтаною стежкою міфу, створеного в пробандерівському середовищі української діаспори наприкінці 1940-х – у 1950-х рр. Сучасні дослідження показують, що євреї-лікарі часто рекрутувалися через те, що українські повстанці не могли знайти лікаря-українця з необхідним рівнем освіти. Лікарів-євреїв в УПА, коли Червона армія вступала до Західної України, часто знищувала СБ ОУН разом зі східними українцями та іншими «ненадійними». Не можна говорити про те, що всі загони УПА вбивали «своїх» євреїв навесні – влітку 1944 року¹⁶, однак, на жаль, панівною тенденцією була саме екстермінація. Чому, власне, ми маємо дуже обмаль спогадів євреїв – вояків або лікарів УПА¹⁷, якщо не зважати на відверті фальсифікати?¹⁸ Чому переважна більшість спогадів євреїв, які пережили Голокост у Галичині та на Волині, про ОУН, УПА та взагалі український націоналістичний рух під час війни негативні?¹⁹ Євреї, які були в УПА, вижили головним чином за рахунок того, що втекли влітку 1944 року з лав повстанських загонів. Ті поодинокі спогади євреїв-упівців найчастіше анонімні. Респонденти, головним чином мешканці Ізраїлю або країн Заходу, не називають своє ім'я, бо вважають, що їхня ідентифікація зашкодить їм або навіть буде небезпечною²⁰. Що це? Старий страх воєнного періоду перед своїми сучасними діаспорними сусідами – українцями або

¹⁶ *Сулєнський Я.М.* Справжні герої. – К., 1993. – С. 14–15.

¹⁷ Напр.: Мандик Хасман – єврей з УПА (сюжет ТВі за 02.02.2012) // http://www.youtube.com/watch?v=qKm_aySS80Y; *Редліх Ш.* Разом та нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці. – К., 2007. – С. 39–40, 192–194.

¹⁸ *Кренцбах С.* Живу ще завдяки УПА // <http://mosesfishbein.blogspot.com/2009/10/memoirs-of-stella-krenzbach-i-am-alive.html>.

¹⁹ *Himka J.-P.* The Ukrainian Insurgent Army and the Holocaust // Paper prepared for the forty-first national convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boston, 12–15 November 2009 [http://ualberta.academia.edu/JohnPaulHimka/Papers/1123498/The_Ukrainian_Insurgent_Army_UPA_and_the_Holocaust].

²⁰ *Редліх Ш.* Разом та нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці. – К., 2007. – С. 39–40.

поляками? Або небажання бути «скомпрометованими» співробітництвом з українським націоналістичним рухом в очах свого ізраїльського або єврейського оточення в діаспорі? Ці питання потребують ретельного дослідження. На жаль, можна констатувати, що українські історики здебільшого мовчать, поки ставлення ОУН та УПА до національних меншостей ґрунтовно вивчають іноземці²¹.

На тій самій сторінці автор вказує: «Загалом взаємини єврейських підпільників з польськими та українськими партизанами були складними». Ситуація видавалася набагато проблематичнішою. Є відомості, що бійці УПА просто знищували невеликі єврейські партизанські групи, які з'являлися на Волині або в Галичині²². Головною мотивацією цих акцій була підозра євреїв у співробітництві з радянськими партизанами. В уяві багатьох солдат УПА, під впливом пропаганди окупаційного режиму та ОУН, євреї асоціювалися з більшовизмом. Крім того, до складу загонів УПА у 1943 році перейшла велика кількість української

²¹ Наприклад: *Rudling P.A.* The OUN, the UPA and the Holocaust: A Study in the Manufacturing of Historical Myths // *Carl Beck Papers. The in Russian & East European Studies*. – 2011. – No. 2107. – 70 p.; *Rossoliński-Liebe G.* The “Ukrainian National Revolution” of 1941. Discourse and Practice of a Fascist Movement // <http://unihamburg.academia.edu/GrzegorzRossolińskiLiebe/Papers/376224/> The Ukrainian National Revolution of 1941 Discourse and Practice of a Fascist Movement; *Himka J.-P.* The Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Police, and the Holocaust presented at the Seventh Annual Danyliw Research Seminar in Contemporary Ukrainian Studies Chair of Ukrainian Studies University of Ottawa (Canada) 20–22 October 2011 // <http://ualberta.academia.edu/JohnPaulHimka/Papers/1123467/>; *Himka J.-P.* Collaboration and or Resistance: The OUN and UPA during the War // Paper prepared for the Ukrainian Jewish Encounter Shared Narrative Series: Conference on Issues Relating to World War II. Potsdam, 27–30 June 2011; *Himka J.-P.* The Ukrainian Insurgent Army and the Holocaust // Paper prepared for the forty-first national convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boston, 12–15 November 2009 [<http://ualberta.academia.edu/JohnPaulHimka/Papers/1123498/> The Ukrainian Insurgent Army UPA and the Holocaust]; *Himka J.-P.* The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd // *Canadian Slavonic Papers/Revue canadienne des slavistes*. – 2011. – Vol. LIII, Nos. 2–3–4, June–September–December. – P. 209–243.

²² *Арад И.* Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941–1945). – Днепропетровск, 2007. – С. 746–748.

допоміжної поліції, яка у 1941–1943 рр. була активно задіяна у Голокост. Тому для колишніх поліцейських вбивство єврея не було актом екстраординарним. У вбивствах євреїв брали участь і польські партизанські відділи. Під час війни ні підпілля ОУН, ні загони УПА не видали жодної відозви, яка б засуджувала вбивства євреїв. Українські повстанці, на відміну від загонів АК, не карали «своїх шмальцовників». Ігноруючи антисемітизм в ОУН та УПА, автор зазначає: «Антисемітські настрої побутували в радянських партизанських загонах». У цьому контексті А. Козицький воліє згадати про допомогу члена ОУН євреям (с. 291), що могло мати місце, але не протилежний варіант розвитку подій.

Усі ці злочинні дії не затушовують історії опору УПА німецьким та радянським окупантам. Пізніше до лав українських повстанців влилася певна кількість українського населення, яке не мало стосунку до вбивств євреїв та поляків. Але поряд з цим слід визнати злочини УПА проти цивільного населення, чого автор посібника, на жаль, не робить.

У тексті А. Козицький постійно накладає табу на тему участі української допоміжної поліції у знищенні єврейського населення в період окупації. Фактично він навіть не ставить питання про це, а всі факти участі української поліції у вбивствах євреїв називає «радянською пропагандою», яка «перебільшувала участь української поліції у знищенні євреїв» (с. 252, 259). Водночас автор пише про те, як французька поліція режиму Віші арештовувала та передавала до рук нацистів євреїв. Це були здебільшого ті люди, які не мали французьких паспортів (с. 276). Автор не дає власного тлумачення терміна «українська поліція», мабуть, забуваючи, що якщо до лав цієї формації у Генерал-Губернаторстві набирали етнічних українців, то на території Райхскомісаріату Україна та зони воєнного командування – представників усіх національностей (серед яких, звісно, домінували етнічні українці). Рівень залучення українських поліцейських до знущання, пограбування та фізичного знищення євреїв у різних областях окупованої нацистами УРСР у кордонах 1941 року був різний. Але, безумовно, таке залучення та співучасть у Голокості були. За великим рахунком, уявлення про українську поліцію як «нормальну структуру», «що виконувала ординарні функції» в період окупації та не була залучена до вбивств євреїв (принаймні активно), відбиває певну оборонну міфологему. Ця остання була створена в

прооунівських колах української діаспори в період «холодної війни»²³. Таке явище можна пояснити як тим, що значна кількість інших політичних емігрантів служили в період нацистської окупації у лавах української допоміжної поліції, так і намаганнями радянської і прорадянської західної пропаганди розширити образ воєнних злочинців на усю українську політичну діаспору.

Мотивації, які змушували українських поліцейських брати участь в антиєврейських акціях, були різноманітні. Під час нацистської окупації абсолютна більшість населення намагалася просто вижити. Одна невелика частина населення брала в руки зброю та вступала до лав руху Опору проти окупаційного режиму. Друга, теж порівняно невелика, частина йшла на співпрацю з нацистами – в тому числі вступаючи до лав української допоміжної поліції. Як показують деякі дослідження мотивацій участі членів української поліції у Голокості²⁴, поліцейських можна поділити на три нерівноцінні групи: «політичних активістів», «ініціативних конформістів» та «звичайних виконавців». Найменшою групою були «політичні активісти». До неї можна віднести членів антирадянських воєнних та політичних формувань – колишніх солдатів та офіцерів Білої армії, збройних сил УНР, членів ОУН, НТСНП. До цієї групи також належали антикомуністично та антисемітськи налаштовані люди, котрі не були членами будь-якої політичної партії.

Не можна говорити про те, що всі «ідеологічні активісти» були якими та радикальними антисемітами. Але та їхня частина, котра поділяла антисемітський світогляд, мала спільні з нацистами цілі та активно сприяла «очищенню» місць свого проживання від євреїв. Некоректно

²³ *Мірчук П.* Зустрічі й розмови в Ізраїлі // <http://exlibris.org.ua/mirczuk/index.html>; *Himka J.-P.* The Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Police, and the Holocaust presented at the Seventh Annual Danyliw Research Seminar in Contemporary Ukrainian Studies Chair of Ukrainian Studies University of Ottawa (Canada) 20–22 October 2011 // <http://ualberta.academia.edu/JohnPaulHimka/Papers/1123467>.

²⁴ *Прусин А.* Украинская полиция и Холокост в генеральном округе Киев, 1941–1943: действия и мотивации // *Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі.* – 2009. – №1. – С. 31–59; *Радченко Ю.* «Його чоботи та есесівська форма були забризкані кров'ю...»: таємна польова поліція, поліція безпеки та СД, допоміжна поліція у терорі щодо євреїв Харкова (1941–1943 рр.) // *Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі.* – 2011. – № 2. – С. 46–86.

однозначно думати, що участь цієї групи поліцейських в антиєврейських акціях була самоціллю. Головні свої завдання вони бачили у знищенні радянського ладу, створенні моноетнічного українського геополітичного простору та водночас – збереженні лояльності до нацистської Німеччини. Вбивства євреїв були для ідеологічних активістів тільки частиною політичної та мілітарної боротьби проти Сталіна.

Причиною жорстокості українських поліцейських з цієї групи, котрі були родом з радянської України у кордонах 1939 року, був досвід передвоєнного життя – кровопролиття Громадянської війни, колективізація та голод 1932–1933 рр. На членів ОУН, котрі будували структури допоміжної поліції, вплинули репресії та «пацифікації» у Другій Речі Посполитій у період між двома світовими війнами. Досвід «Української Національної Революції» у Західній Україні влітку 1941 року надав для частини оунівців можливість стати учасниками та свідками насилля щодо місцевих євреїв у цьому регіоні. Для українських інтегральних націоналістів було зрозуміло, що радянсько-німецька війна може стати можливістю, з одного боку, встановити (повністю або частково) свою владу на окупованій нацистами та їхніми союзниками території УРСР, а з іншого – експлуатуючи кліше «жидо-більшовизму» – провести швидку етнічну чистку одного з «ворожих» до української нації (відповідно до оунівської ідеології) народів – євреїв. Переживання таких подій «політичними активістами» сприяло знеціненню для них загальнолюдських цінностей та цінності людського життя зокрема.

На території радянської України у кордонах 1939 року при вступі німецьких військ у 1941 році погроми та фізичне насилля над євреями мали місце у деяких населених пунктах²⁵. Але на відміну від земель

²⁵ Такі акції пройшли, наприклад, у Києві (див.: *Melnyk A.* Stalinist Justice as Site of Memory: Anti-Jewish Violence in Kyiv's Podil District in September 1941 through the Prism of Soviet Investigative Documents. Seventh Annual Danyliw Research Seminar in Contemporary Ukrainian Studies. Chair of Ukrainian Studies. University of Ottawa (Canada), 20–22 October 2011), Харкові (див.: *Нацистская оккупация и Холокост в Харькове. Воспоминания Киры Солонинкиной / Вступление, публикация и примечания Ю. Радченко // Голокост і сучасність. – 2010. – № 1. – С. 64–74*), Краснограді (див.: *Радченко Ю.* «Ми випустили в них всі патрони...»: колаборація та Голокост у Краснограді Харківської області (жовтень 1941 – червень 1942 рр.) // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – Вип. 13. – С. 172–181*).

Галичини, котрі до початку Другої світової війни були частиною Польщі, ці акції не мали великих масштабів²⁶. Це можна пояснити тривалішою радянизацією та, відповідно, – малою кількістю місцевих «ідеологічних активістів», на відміну від західних регіонів України у 1941 році.

Інші дві групи поліцейських є найбільшими за якісним та кількісним показниками. На відміну від «політико-ідеологічних активістів», вони не мали чіткого політичного або ідеологічного світогляду. «Ініціативні конформісти» у довоєнний період обіймали середні та нижчі посади в держапараті, армії, міліції, партії та комсомолі. Ці люди були продуктом радянської епохи 1930-х років, коли необхідним елементом суспільного життя було відвідування відрежисованих політичних мітингів із проголошенням примітивних гасел, улесливість перед начальством, виявлення «дієвої ініціативи» в усіх сферах суспільного життя та інше.

«Звичайні виконавці» становили найменш просунуту та соціально мобільну частину довоєнного радянського суспільства. Ці люди перебували унизу соціальної ієрархії. В основному це були колгоспники, робітники та люди без професій. Їхня освіта не перевищувала 4-6 класів загальноосвітньої школи. Досвід голоду 1932–1933 рр. сприяв закріпленню в уяві «звичайних виконавців» (особливо селян) різко негативного образу радянської влади. З приходом німецьких окупантів перед цією групою постала на весь зріст загроза нового голоду. Можливість отримати в поліції оплату була сильною мотивацією йти туди служити. В умовах розрухи та голоду зарплата поліцейського могла стати доброю матеріальною підтримкою²⁷. Крім того, поліцейські могли грабувати майно вбитих ними євреїв.

Часто однією з мотивацій служити в поліції було небажання їхати на роботи до Німеччини остарбайтером (особливо з весни 1942 року, коли стало відомо про важкі умови праці у Третьому Райху). Перед військовополоненими, котрі йшли на службу в допоміжну поліцію, стояла страшна альтернатива: стати колаборантом або померти жажливою

²⁶ Про ситуацію в Західній Україні: *Struve K. Rites of Violence? The Pogroms of Summer 1941 // Polin. Studies in Polish Jewry.* – 2012. – Vol. 24.– P. 257–274; *Himka J.-P. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd // Canadian Slavonic Papers/Revue canadienne des slavistes.* – 2011. – Vol. LIII, Nos. 2–3–4, June–September–December. – P. 209–243.

²⁷ *Шевельов Ю. (Юрій Шерех) Я – мене – мені (і довкруги).* – Харків; Нью Йорк, 2001. – Т. 1.: В Україні. – С. 302.

смертю від голоду та хвороб. І багато в'язнів шталагів, бачачи та відчуваючи на собі терор німецьких охоронців і табірної поліції, вступали до колаборантських мілітарних структур.

Для «звичайних виконавців» служба у поліції була можливістю піднятися вище соціальними сходами нового суспільства окупаційного типу. Можливо, це допомагало їм досягнути таких висот, про які вони мріяли та не змогли втілити у реальність у передвоєнні роки. Служба у поліції була для цієї категорії поліцейських «чорною роботою», котра вносила в їхнє життя елемент соціальної захищеності. В умовах нацистської окупації у частини поліцейських з'явилося почуття повної безкарності стосовно євреїв – групи, котра була поставлена окупаційною владою поза законом. Важливим фактором було те, що багато поліцейських у 1941–1942 рр. вірили у міф «непереможності» нацистської Німеччини.

Викликають подив коментарі автора з приводу процесу над Іваном (Джоном) Дем'янюком. На с. 305 А. Козицький пише, що С. Візенталь «брав участь у переслідуваннях українця Івана Дем'янюка, помилково звинуваченого у злочинах проти людяності». Цікава взагалі постановка питання. Загальновідомо, що Дем'янюк, хоча й не був «Іваном Грозним» з табору смерті Треблінка, все ж таки працював охоронцем у Майданеку, Собіборі та Флоссенбурзі. Звичайно, у нього була важка доля під час війни. У 22 роки він як червоноармієць потрапив до німецького полону після повної окупації Криму нацистами у червні 1942 року. Перебуваючи у жахливих умовах табору для військовополонених у Хелмі, Дем'янюк, щоб вижити, вступає до загонів «травників». Феномен цього формування потребує окремого скрупульозного дослідження. Не дуже коректно називати всіх його службовців українцями. В архівних судово-слідчих справах колишніх «травників» я зустрічав також росіян, прибалтів, білорусів тощо. Перебуваючи у лавах цього формування, Дем'янюк, імовірно, не був задіяний у розстрілах та не штовхав євреїв до газових камер. Але він охороняв ці табори зі зброєю в руках і тим самим несе свою частину відповідальності за вбивства людей. Звісно, він був «гвинтиком» машини Голокосту. Дем'янюк не мав такої свободи, як німецькі есесівці, які були у персоналі Собібору. Однак надана нацистами (навіть примітивна) зброя та певна свобода дій давала

Іванові Дем'янюку ширший вибір різних стратегій поведінки, аніж єврейським жертвам націонал-соціалізму.

Однією з рис розділу про Голокост у книзі А. Козицького є дуже непропорційно велика кількість сторінок, присвячених саме Голокосту на території Німеччини. Складається враження, що саме події у Німеччині у 1933–1939 рр. є центральними у Голокості. Натомість левова частка вбивств євреїв відбувалися саме на Сході. Чим східніше були розташовані землі від кордонів Райху у 1939 році, тим жорстокішим, швидшим та тотальнішим було знищення євреїв. Автор дуже мало згадує про знищення євреїв у зоні цивільної адміністрації і фактично замовчує Голокост у зоні воєнного командування на території окупованого Радянського Союзу. Це нагадує тенденцію у науковій літературі з історії геноциду євреїв у період до падіння комунізму, коли не було можливості отримати доступ до радянських архівів. Тоді історія Голокосту обмежувалася саме депортаціями і «таборами знищення». А. Козицький фактично працює в тому самому руслі, що й багато популяризаторів історії Другої світової війни, які стверджують, що саме Німеччину та Австрію було першими «очищено» від євреїв. Згадаймо хоча б відомий кінофільм «Der Untergang» (у російськомовному та україномовному прокатах він мав назву «Бункер»), який побачив світ у 2004 році. У картині є сцена, де Гітлер у 20-х числах квітня 1945 року веде свою останню розмову з Альбертом Шпеером і вихваляється тим, що однією з його головних заслуг є «очищення німецького життєвого простору від єврейської отрути». А наприкінці фільму з'являється напис: «6 мільйонів євреїв було вбито в *концентраційних таборах* [нацистської Німеччини] (курсив мій. – Ю.Р.)». Утім, ситуація була дещо інакшою. До приходу Гітлера до влади у Німеччині мешкало близько 500 тис. євреїв. Із них 300 тис. емігрували до початку Другої світової війни. З 200 тис., що залишилися, загинуло майже 160 тис. (130 тис. у Німеччині та 30 тис. в інших країнах, які були в зоні впливу нацистів). Усі інші вижили, перебуваючи в концтаборах, переховуючись або завдяки шлюбу з німцями. Підсумовуючи, можна сказати, що війну пережили близько 66% німецьких євреїв, що значно перевищує кількість євреїв, які пережили війну в інших країнах Європи. Наприклад, тільки 17% литовських євреїв залишилися живими після 1945 року. Навіть у самому Берліні, який Гітлер хотів першим зробити *judenfrei*, переймену-

вати на Германію (Germania) та перетворити на столицю величезної континентальної сухопутної імперії, війну пережило близько 1400 євреїв²⁸.

В історіографії Голокосту одним з дискусійних питань залишається роль юденратів та єврейської поліції у знищенні євреїв у роки Другої світової війни. Особливо загострилися ці питання після справи Кастнера та процесу Айхмана. Наприклад, Х. Арендт звинувачувала юденрати у допомозі нацистам знищувати євреїв. У своїй праці А. Козицький, за великим рахунком, гіперболізує та спрощує роль юденратів і єврейської поліції у Голокості. З книги та одного інтерв'ю автора видно, що він досить слабо орієнтується у цій проблематиці. Наприклад, в одному з виступів він заявив про існування «єврейських відділів гестапо у всіх великих польських містах»²⁹. Звісно, деякі єврейські агенти співпрацювали з нацистами та допомагали виловлювати євреїв, це факт. Однак А. Козицький абсолютизує всі ці дані. Сучасні дослідження показують, що часто мотивації, які підштовхували йти працювати до юденратів, були досить різними. Для частини єврейської інтелігенції, політиків, релігійних діячів служба у цих структурах була спробою допомогти представникам своєї громади. Ці люди мали перед війною авторитет серед місцевих євреїв, і громада сама висувала їх керувати (часто всупереч волі самих обранців). У деяких регіонах (особливо в СРСР у кордонах 1939 року), де громадське життя було зруйновано у 1920–1930 рр., німці самі обирали на посаду голів юденратів євреїв, які були освічені та мали авторитет серед єврейського населення регіону. Звичайно, частина єврейських діячів, які йшли працювати до юденратів, хотіли отримати владу, певні матеріальні блага та привілеї. Відносини єврейських рад та нацистів також не були однозначними. Часто бувало, що юденрати намагалися використати внутрішні міжусобиці у рамках окупаційного режиму з метою покращити життя у гетто, відтягнути час депортації тощо. Іноді юденрати боролися проти наказів окупаційної влади за допомогою підкупу та хабарів. Наприклад, у Білостоцькому гетто був спеціальний склад, де зберігалася велика кількість «подарунків» для

²⁸ Цифри взяті за: *Грицак Я.* Незрозумілий Голокост // Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї. – К., 2011. – С. 221.

²⁹ Проблеми пам'яті та визнання Голодомору геноцидом (1 з 2) // http://www.youtube.com/watch?v=8jpo8_I5hZs.

німців – меблі, текстиль, столові прибори тощо. Бували випадки, коли юденрати йшли на пряме невиконання злочинних наказів окупантів. За це німці найчастіше просто розстрілювали лідера юденрату і призначали нового. Наприклад, така ситуація склалася у Львові, де голова юденрату Й. Парнас відмовився наприкінці жовтня 1941 року відправити своїх людей до трудового табору, за що був страчений. Одним із не до кінця оцінених явищ Голокосту була єврейська поліція (або єврейська служба порядку), про діяльність якої у не зовсім коректному аспекті загадує А. Козицький. Цю структуру було створено за ініціативи німецької сторони, головне її завдання було – виконання наказів німецьких окупантів, а вже потім – підтримка порядку в гетто. Формально структури поліції часто підпорядковувалися юденратам, але фактично ними керували німці. В єврейській історичній пам'яті (як ізраїльській, так і діаспорній) єврейська служба порядку асоціюється з депортаціями до «таборів смерті», корупцією та зрадою. Поет Іцхак Каценельсон писав про поліцейських у Варшавському гетто, що в них не залишилося «нічого єврейського, нічого людського. Вони зрощені німцями та просякнуті духом цього народу вбивці»³⁰. Частина єврейських поліцейських (особливо вихрестів) намагалася свідомо порвати всі зв'язки з єврейськими національними та релігійними традиціями і службою німцям зберегти своє життя. Дехто з поліцейських намагався врятувати своїх рідних під час депортації. Але непоодинокими були випадки, коли поліцейські були змушені самі саджати своїх рідних до вагонів, які йшли на смерть. Звичайно, нацисти намагалися якомога частіше залучати єврейських поліцейських під час різних акцій. Але поряд з цим можна констатувати, що головною тенденцією ліквідації гетто у Генерал-Губернаторстві було комбіноване використання української, литовської, польської та єврейської поліції. Крім того, євреї, які йшли на службу до поліції, мали набагато менше можливостей вибудовувати різні стратегії поведінки та виживання в умовах німецької окупації, аніж, наприклад, українці, литовці, поляки чи інші народи.

Не так однозначно склалися відносини фашистського режиму та євреїв в Італії, як пише А. Козицький (с. 276). Так, дійсно, у 1920-х – першій половині 1930-х рр. італійський фашизм не мав антисемітських

³⁰ Гутерман И., Галиль Н. Катастрофа и память о ней. – Иерусалим, 2010. – С. 79.

інтенцій. Італійські євреї вільно вступали до лав фашистської партії й були активними будівничими ладу, який створював дуче. Подібна ситуація склалася й у Лівії, яка була італійської колонією, щодо місцевих євреїв-сефардів. Усе змінилося із середини 1930-х років, коли почалося зближення фашистської Італії та нацистської Німеччини. Вже у 1938 році було введено «Італійський расовий маніфест», який обмежував права євреїв у країні. Звичайно, що знищення євреїв почалося з остаточним падінням режиму, але перші кроки з позбавлення прав євреїв – громадян Італії, навіть членів фашистської партії, були зроблені в останні три роки існування режиму «діархії» – влади монарха та фашистського уряду Муссоліні. Остаточно антисемітизм став складовою фашистської ідеології за часів існування республіки Сало та виходу Веронського маніфесту³¹.

Говорячи про Голокост у Незалежній Державі Хорватія, автор праці згадує тільки про депортації до Освенцима у серпні 1942 та травні 1943 року 7 тис. місцевих євреїв. Натомість ситуація у державі під владою усташів була іншою. Одразу після приходу до влади усташі, копіюючи законодавчу базу Третього Райху, прийняли низку законів, які позбавляли громадянських прав євреїв, циган та сербів. Хорватські інтегральні націоналісти влаштували геноцид національних меншин. Символом масових убивств став табір Ясеновац, де між 1941 та 1945 роками усташі вбили від 45 до 52 тис. сербів, від 12 до 20 тис. євреїв, від 15 до 20 тис. циган та від 5 до 12 тис. хорватів і боснійських мусульман, які були противниками усташів³².

У розділі про Голокост дивує ще один аспект. А. Козицький характеризує так званий «ревізіонізм Голокосту» як «історичні студії» (с. 314). Як на мене, для професійних істориків не мають існувати будь-які «священні корови», яких заборонено торкатися. Однак, поряд з цим, називати істориками людей з плеяди Карло Магтньо, Ернста Цюндела або Юргена Графа, щонайменше, непрофесійно. За детального розгляду можна побачити, що найчастіше ми маємо справу з банальними антисемітами різних напрямів (лівих, правих, ісламістських тощо). Серед «ревізіоністів» вирізняється хіба професійний історик Девід Ірвінг, якому його неприхована

³¹ *Несторов А.Г.* Итальянская Социальная Республика: документы эпохи. – Екатеринбург, 2002. – С. 78–81.

³² *Jasenovac* // <http://www.usmmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005449>.

гітлерофілія та антисемітизм не дають змоги тверезо і зважено дивитися на події Другої світової війни та Голокосту зокрема. В цьому контексті досить важко читати частини книги, присвячені «таборам знищення». Хоча в тексті немає посилань, однак зі змісту зрозуміло, що А. Козицький користується як академічними виданнями, так і так званою ревізійністською літературою. Автори останньої, як відомо, заперечують існування газових камер, називають табори знищення у Польщі «транзитними таборами», постійно жонглюють цифрами загиблих із тенденцією до радикального заниження тощо. З тексту бачимо, що автор досить слабо орієнтується в темі, якщо використовує літературу, котра до науки немає жодного стосунку. Крім того, він некритично наводить дані, які вже давно заперечила сучасна історична наука. Наприклад, на с. 270 він, посилаючись на працю В. Гроссмана «Ад Треблінки», пише, що у цій книзі повідомлялося про те, що в цьому таборі вбивали паром, газом та відкачуванням повітря з камер. Звичайно, будь-яка війна породжує багато міфів, і Друга світова війна – не виняток. Дослідження післявоєнних років показало, що євреїв у Треблінці вбивали у спеціальних камерах, куди надходили відпрацьовані гази танкового двигуна. Відкачування повітря та вбивства паром – це вигадка чи помилково зрозуміла інформація. Постає запитання, чому автор праці, наводячи ці версії вбивств, зовсім їх не коментує? Такий підхід, як на мене, руйнує уявлення про студії Голокосту як сферу академічних досліджень.

Підготовка праці такого типу, яка має елементи монографічного дослідження, також потребує елементів компаративного аналізу різних видів масових убивств у минулому ХХ столітті. Для того, щоб зрозуміти трагічність кожного з масових убивств, слід побачити, що було спільне, а що – унікальне. Під час однієї зі своїх відеолекцій, присвяченої вшануванню пам'яті жертв Голодомору, А. Козицький робив певні порівняння подій 1932–1933 рр. в Україні з Голокостом, геноцидом вірмен в Османській імперії та подіями у Камбоджі під час правління там «червоних кхмерів»³³. На жаль, у тексті праці такої компаративістики немає.

Сама ідея написання подібної книжки дуже добра, але, на жаль, втілення в життя, принаймні розділу про Голокост, виявилось невдалим. Проаналізований текст показує, що цей посібник є продуктом

³³ Проблеми пам'яті та визнання Голодомору геноцидом (1 з 2) // http://www.youtube.com/watch?v=8jpo8_I5hZs.

експорту до України міфів з прооунівських кіл української діаспори та цілеспрямованої інструменталізації історії Голокосту з метою вироблення винятково позитивного образу українських інтегральних націоналістів у роки Другої світової війни. Після здобуття Україною суверенітету Бандера та інші лідери очолюваної ним ОУН набули статусу головних історичних героїв України ХХ ст., з якими пов'язана історія боротьби за незалежність. Це призвело до того, що масова свідомість національно орієнтованої частини населення ігнорує усі факти, що свідчать про причетність членів бандерівської ОУН і УПА до воєнних злочинів. Була невдала спроба подібними міфами замінити радянські вигадки про «Велику Вітчизняну війну» ще з 1991 року. Особливо виразною була ця тенденція під час президентства В. Ющенка (2005–2010), коли, наприклад, Р. Шухевичу та С. Бандері було присвоєно звання Героїв України. Насправді в Україні тривало протистояння двох міфів: про- або неорадянського та прооунівського. На жаль, в Україні за понад 20 років незалежності не вироблено компромісної моделі пам'яті про Другу світову війну. Тезу про те, що праця А. Козицького є продуктом інструменталізації, підтверджує той факт, що в рекламі та розповсюдженні його книги брав активну участь ЦДВР. Цей Центр позиціонує себе як академічна організація, однак, на жаль, у працях його співробітників та симпатиків прослідковується виразна тенденція до апологетики навіть не усього націоналістичного руху в період Другої світової війни, а саме ОУН (б). Якби А. Козицький унікав старих (нових) історичних кліше та міфів, робота у розділі про Голокост вийшла б більш науковою та цікавішою. Повторення тез оунівської пропаганди 70-літньої давнини не є наразі продуктивним. А. Портнов в одній зі своїх останніх публікацій слушно зазначає: «Україну старанно переконують, що вона приречена на вибір між двома Т: Табачником і Тягнибоком. За такою логікою, будь-яка критика текстів В'ятровича чи Косика неминуче робить з її автора прихильника "Русского единства", а будь-яка присуття критика радянського міфу "Великої Вітчизняної" нібито можлива тільки з бандерівської перспективи»³⁴. Українська історична наука має вирватися з цього зачарованого кола «двох Т» якомога швидше. У протилежному випадку на неї чекає стагнація та ізоляція.

³⁴ *Портнов А.* Історії для домашнього вжитку. Знову і знову // <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/18/108737/>.